

Sertan Alibekiroğlu. (2019). Türkçede Sözcük Yapımı. Ankara: Grafiker Yayınları. (Eser İncelemesi)

Melike S. ÖZEVREN¹

Makale Türü Eser İncelemesi
Başvuru Tarihi 21.04.2021
Kabul Tarihi 31.05.2021
DOI

İnsanoğlunun sözle olan ilişkisi, onun dünyaya gönderilişi ile başlar. O andan itibaren adlandırma, yavaş yavaş hayatımızdaki yerini alır. Adlandırmanın devamlılığı, insanoğlunun hayatını devam ettirebilmesiyle sağlanır. Yani insanoğlu var olduğu sürece temel iletişim aracımız olan dil de var olur. Bu durum kaçınılmaz bir gerçektir.

Adlandırma, iletişimin ilk basamağıdır. Dilin yapı taşı niteliğinde olan sözcükler, bir varlığı veya hareketi adlandırmada en fazla rolü olan dil birimleridir ve anlamlı ve bağımsız kullanımlarıyla kullanıma elverişlidir. Sözcükler, ait olduğu milletin düşünce dünyasını ve yaşam tarzını yansıtır. Bu açıdan söz varlığının millî bir sermaye olduğunu söylemek yanlış bir ifade olmaz.

Türklerin tarih boyunca birçok milletle iç içe yaşadığı bilinir. Bu beraberlik kültür alışverişini kaçınılmaz hâle getirir. Dil, bir dili etkileyen konumda olduğu gibi bir dilden etkilenen konumda da olabilir. Bu yüzden ki Türkler, iletişim hâlinde olduğu devletlerle, milletlerle kültür alışverişini muhakkak ki gerçekleştirir. Kültür alışverişi arttıkça da yeni kavramları karşılamak, yabancı kavramları aktarmak bir ihtiyaç hâline gelir.

Gelişen dünyada bilimde, sanatta ve teknolojide yenilikler ortaya çıkarken ve var olanlar gelişirken bunun yanında dilde de değişiklikler ve gelişmeler gerçekleşir. Dünyadaki gelişmeler kendisini dilde de gösterir. Hatta yakın zamanda ortaya çıkan Kovid-19 salgını gibi çeşitli nedenlerle ortaya çıkan kavram eksikliği ve bu eksikliğin doğurduğu kavram ihtiyacıyla yeni sözcüklerin türetilmesi ve sözlüksel boşluğun (lexical gap) doldurulması bir zorunluluk

¹ Araştırma Görevlisi, Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili Ana Bilim Dalı, Türkiye, melikeozevren@gmail.com, Orcid: 0000-0001-9535-5485.

hâline gelir. Bu zorunluluk toplumsal bir ihtiyacın sonucunda doğar. Böylece sözcükler; ya dilin kendi kurallarına, yapısına ve işleyişine uygun bir şekilde ya da yabancı dillerden sözcük alma yoluyla meydana getirilir. Yabancı dillerden sözcük almak tercih edilmeyip bunun yerine dilin kendi imkânları doğrultusunda sözcük yapmak tercih ediliyorsa o dilin söz varlığı zenginleşir ve millîleşir. Fakat ‘dil konuşurları’ sözcük yapmayı tercih etmiyorsa o dil, zaman içinde ölmeye mahkûm olur. Bu yüzden de denilebilir ki; dile yapılan bir hizmet, aynı zamanda millete yapılan bir hizmettir.

Bir dili yüceltmenin önemli bir yolu sözcük yapmaktır. Sözcük yapmanın çeşitli yöntemleri vardır. Fakat neredeyse hiçbir dil bilgisi ve dil bilim kitaplarında sözcük yapımı için ayrı bir başlığa yer verilmez.

Türkçede ilk müstakil çalışma, 1946 yılında basılan ve müellifi Besim Atalay olan “Türkçe’de Kelime Yapma Yolları”dır. Ardından ilk baskısı 1962 yılında yapılan “Türkçede Sözcük Yapma Yolları”, Hikmet Dizdaroğlu’nun konuya dair müstakil bir eseridir. 1989 yılına ait Talat Tekin’in danışmanlığında İpek Bilgen’in hazırladığı “Dîvânu Lügâti’t-Türk’te Söz Yapımı” ise mevcut ilk doktora tezi olup Türkçede sözcük yapı konusunda dikkatleri üzerine çeker.

Ayrıca yakın dönemlerde ve geleneksel dil bilgisi dışına çıkarak sözcük yapım yöntemlerinin müstakil bir şekilde işlendiği tez çalışmaları da mevcuttur. 2015 yılında İsa Sarı tarafından sunulan “Türkçede Ekleme Dışı Sözcük Yapımı ve Sözlükselleşme” adlı doktora tez çalışması bu alanda önemli bir eserdir.

İbrahim Taş’ın 2017 yılında hazırladığı “Orhon Türkçesinde Söz Yapımı ve Bazı Eklemeler” adlı çalışma, Türk dilinin tarihî metinleri üzerine yapılmış diğer bir çalışmadır. Taş, bu çalışmasında metinlere bağlı kalarak sözcük yapımında özele iner.

2017 yılında Sertan Alibekiroğlu’nun “Türkçede Sözcük Türetme Yolları” adlı makalesi de konuya dair aydınlatıcı çalışmalardan birisidir.

En önemli tarihî metinlerden birisi olan *Garibnâme*, bize de bu konuya dair bir çalışma konusu olmuştur. Ekleme kadar köklü bir geçmişe sahip olan birleştirme yöntemiyle kurulan sözcükler, tarafımızca *Garibnâme’de Söz Yapımı: Birleştirme* doktora tezi olarak hâlen çalışılmaktadır.

Sertan Alibekiroğlu’nun hazırladığı 2019 yılında Grafiker Yayınları tarafından basılan *Türkçede Sözcük Yapımı* adlı eserde, alanında çok fazla incelenmeyen bir konu üzerine değinilir: sözcük yapımı. Hem dil bilgisi hem de dil bilim çalışmalarında neredeyse ayrı başlıkta incelenmeyen

sözcük yapımı ve sözcük yapım yöntemleri bir esere tek başına konu olur. Eser; “Kısaltmalar”, “Ön Söz” ve “Giriş” ile başlar.

Yazar, “Giriş” kısmında eserin muhteviyatı hakkında bilgi verir. Türkiye Türkçesinde sözcük yapma yollarını ele aldığını, çalışmada verilen örneklerin Türk Dil Kurumu “Genel Türkçe Sözlük”ü, “Yazım Kılavuzu”nu ve Türkçede sözcük yapımına ilişkin çalışmaları kapsadığını, çalışmanın iki bölümden oluştuğunu ifade ederek birinci ve ikinci bölümlere kısaca değinir.

“Dil, Sözcük ve Sözcük Yapma Yolları” başlıklı birinci bölüm; ‘Dil Nedir?’, ‘Sözcük’ ve ‘Sözcük Yapma Yolları’ olmak üzere üç temel başlığı ihtiva eder. Birinci bölümün ilk başlığı olan ‘Dil Nedir?’de, gelecek kuşaklara sözlü olarak aktarılan dilin insanlar arasında iletişimi sağlayan bir araç olduğu belirtilerek çeşitli araştırmacıların dil tanımına yer verilir. Bu tanımların neticesinde de dilin bir anlama ve anlamlandırma aracı olduğu ve iletişimin altında toplandığı sonucuna varılır.

Bu başlıkta yer alan ‘Türkçenin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri’ kısmında dünya üzerindeki diller, köken ve yapı bakımından ayrı başlıklar altında tasnif edilir. Türkçe, köken bakımından Ural-Altay dil ailesinin Altay koluna dâhil edilir. Türkçenin Altay dil ailesine mi yoksa Ural-Altay dil ailesine mi dâhil edilmesi tartışmalı bir konudur. Burada bu konu üzerine çeşitli araştırmacıların görüşleri ve belli başlı delilleri maddeler hâlinde verilir.

Yapı bakımından incelenen diller; tek heceli, eklemeli ve bükümlü (çekimli) olmak üzere üç grupta toplanır. Grupların tespitinde dillerin yapıları, sesleri, sözcük yapım yöntemleri, söz diziminde sözcüklerin kullanım şekilleri ve bu kullanımlarda sözcükler arasındaki ilişkilerin nasıl gerçekleştiği, dil bilgisi ve sözcük dağarcığındaki benzerliklerin ölçüt olarak alındığı belirtilir. Devamında da bu grupların ayrı ayrı tanımı yapılarak genel özellikleri verilir ve diller ana hatlarıyla gösterilir.

Birinci bölümün ikinci başlığı olan “Sözcük”te, sözcük teriminin çeşitli tanımları ve özellikleri belirtilir. Bilmenin temelini oluşturan sözcüklerin köklerinin zamanla değişime uğradığı ve nöbetleşmelerle varlıklarını sürdürdükleri anlatılır. Bu düşünce de Osman Nedim Tuna’nın 1997 yılında “Sümer ve Türk Dillerinin Tarihî İlgisi ile Türk Dilinin Yaş Meselesi” ve Olcas Süleymanov’un 2001’de yapmış olduğu “Yazının Dili” adlı çalışmalarıyla desteklenir.

“Sözcük Türleri” alt başlığında sözcüklerin tasnifindeki ölçütlerin farklılığı üzerinde durulur. Ünlemlerden ve yansıma sözlerden birleşik fiil yapılabileceği gibi ikilemelerin de sözcük yapımına uygun söz birlikleri olduğu ifade edilir. İkilemelerin sözcük yapımına katkıda bulunabileceğinin belirtilmesi bu hususta önemlidir.

Birinci bölümün üçüncü alt başlığı “Sözcük Yapma Yolları”na ayrılmıştır. Gelişen ve değişen dünyayla birlikte teknoloji, bilim, sanat gibi alanlarda kullandığımız sözcükler de değişir. Bu durum da kavram ihtiyacını doğurur. Millî bir hazine olan söz varlığımız için sözcük üretiminde

de millîlikten faydalanmak gerekir ki, millî bilinç devamlılık sağlasın. Bu başlıkta sözcük yapım yöntemleri örnekler çerçevesinde detaylıca anlatılır. Mevcut çalışmalarda yer alan sözcük yapım yöntemlerinin tasnifi ve adlandırılmaları, kaynaklarıyla beraber gösterilir. Sözcük yapım yöntemiyle ilgili ilk çalışmanın Besim Atalay'ın "Türkçede Kelime Yapma Yolları" olduğu ve Atalay'ın çalışmasında çekme, birleştirme, ekleme ve göçürme yöntemleriyle sözcük yapımının gerçekleştirileceği bilgisi verilir. Atalay gibi sırasıyla çeşitli araştırmacıların (Hikmet Dizdaroğlu, Roza B. Yusupova, Muharrem Ergin, Mustafa Şenel, Süer Eker, İsa Sarı, Kaken Ahanov, Günay Karaağaç, Doğan Günay, Nurettin Demir, Emine Yılmaz, Ş. Haluk Akalın, Mehmet Kara, Adem Aydemir vs.) isimleri ve çalışmaları dile getirilir.

Bu eserde Alibekiroğlu tarafından sözcük yapım yöntemlerinin tasnifi ve tanımları yapılır. Yapılan tasniflerde genel bir yargıya varılarak toplamda yirmi bir yöntem yer verilir: ekleme (türetim), birleştirme, örnekseme, kısaltma (başharfleme), kalıplaşma, tür değiştirme (göçürme), yerlileştirme, genelleştirme, ödünçleme, derleme, tarama, ses taklidi/ünlemler, ters geri türetim, uydurma, işlevsel değişim, ikilemeler (tekrarlar), yardımcı sözcük yöntemi, yer düzeni yöntemi, vurgu (titremleme), karma, kırpma.

Bunlardan farklı olarak Mehmet Kara'nın "Ayrı Düşmüş Kelimeler" adlı kitabında incelenen fono-semantik başkalaşım/ses değiştirme yöntemi de yer alır. Bu yöntem, neredeyse hiçbir Türk dil bilgisi veya Türkiye'de hazırlanmış dil bilim kitaplarında yer almaz. Eserde "Türkçe veya Türkçeye yabancı dillerden girmiş bir sözcüğün çeşitli ses olayları geçirmesinin yanı sıra yeni bir sözcük birim olarak ortaya çıkması" şeklinde açıklanır. Bu yöntemin sözcük yapım yöntemi olabileceği düşüncesi, bıç- > bıç-; bıçak, bıçkı > bıçkı; taş > diş gibi örnekler verilerek desteklenir.

Bu yöntemle beraber üzerinde durulan bir diğer yöntem de örneksemedir. Örnekseme yönteminin Türkçeleştirme çabası sonucunda ortaya çıktığı görüşü yaygın olsa da günümüzde örnekseme yoluyla yapılan (écol>okul, image>imge vs.) kelimelerinde aslında ayrı ayrı anlam taşıdıkları ifade edilir ve söz varlığını geliştirmenin en kapsayıcı yolu olarak belirtilir.

Yine bu bölümde değinilen konulardan bir başkası da söz varlığının geliştirilmesiyle sözcük yapım yöntemlerinin birbirinden farklı olduğu görüşüdür. Neticede söz varlığını geliştiren her yöntemin dilimize yeni bir sözcük katmadığı, her sözcük yapımının da söz varlığını zenginleştirdiği vurgulanır ve ayrı başlıklar hâlinde detaylı bir şekilde verilir.

"Türkçede Sözcük Yapımı" başlığını taşıyan ikinci bölüm, beş alt başlık hâlinde verilir: 'Eklerle Sözcük Yapma', 'Birleşik Sözcükler', 'Sözcük Türetimde Ses Değiştirme Yöntemi', 'Karma' ve 'Kırpma'.

'Eklerle Sözcük Yapma' anlatılmadan önce ek, kök ve gövde terimleri üzerinde durulur. Eklemeli bir dil olan Türkçede ekleme yöntemi en çok başvurulan sözcük yapım yöntemlerinin

başında gelir. Ekleme yöntemi kadar geçmişe götürebileceğimiz bir diğer yöntem de birleştirmedir. Birleştirme yöntemiyle yapılan sözcüklere de “birleşik sözcükler” denir. Günlük hayatımızda pek çok örneği vardır: ayakkabı, hanımeli, kapı kolu, tost makinesi, ütü masası, geliver-, yazabil- gibi.

‘Birleşik Sözcükler’ başlığında yazar, birleştirme yöntemiyle yapılan sözcüklere değinir. Birleşik sözcük oluşturmanın şartlarını farklı yazarların görüşlerine yer vererek aktarır. Türkçede birleşik sözcüklerin tanımı gibi tasnifi ve oluşma şartları konusunda da görüş birliği sağlanamaz. Bu çalışmada ikilemeler, bu başlık altında sözcük yapım yöntemi olarak sayılmıştır.

‘Sözcük Türetmede Ses Değiştirme Yöntemi’ başlığına bakıldığında bu yöntemin ilk olarak Mehmet Kara’nın “Ayrı Düşmüş Kelimeler” adlı eserinde ortaya konulduğu görülür. İkinci olarak da Alibekiroğlu’nun bir makalesiyle birlikte bu eserde incelenir. Bir diğer adı fonosemantik başkalaşımdır, ki sözcük yapımı üzerine çalışan araştırmacıların bu çalışmaya göz atmasında yarar vardır.

‘Karma’ ve ‘Kırpma’ yöntemleri, tanımlarıyla ve çeşitli örneklerle verilir.

Son olarak zengin kaynakların sunulduğu “Kaynakça” kısmı mevcuttur. Bu alanda çalışma yapanlar için kaynakçanın yol gösterici nitelikte olduğu söylenebilir. Sözcük yapımı, genellikle ayrı bir başlık olarak ele alınmaktansa morfoloji alt başlığında ele alınır. Bu konu, yöntemlerin birkaç cümleyle tanımlandığı ve örneklerin verilerek geçildiği bir konu olmaktan öteye pek gidemez. Sözcük yapım yöntemlerinden birleştirme, çoğu zaman söz öbekleriyle karıştırılır, bu karışıklığın berraklaşması için bu esere başvurulabilir.

Bu konu üzerine müstakil çalışmaların sayısı doyurucu nitelikte değildir. Bu eser, alanında müstakil olması bakımından mühimdir. Sözcük yapım yöntemleri üzerine çalışan araştırmacıların istifade edebileceği bir kaynak niteliğindedir.

